

ՅԻՆԷՆ

ՀԸ. Կոնստանտին Կոնստանտինովիչ Սա-
նտի, կր. գործիչի եւ յիմ գաղղ. - Հայ. Բառագիրքի,
ի բառն Pourpier:

ԺԻԶ. Սարգսի Ժողովին է թուրք. Սարգսի լեւե-
զրած եմ, ոչ թէ հայերէն Սարգսի լեւե-
զրով (== Սարգսի լեւե-
զրով): Ամիրտովաթայն Սարգսի - Հայերէն (թուրք.
Սարգսի լեւե-
զրով) ի թիւ 1590 Հայերէն կը հա-
տատէ զիմ կարծիս:

ՍԼԱ. Գրած եմ որ «Հաղարդար» (ըստ ըն-
թեան լոյ Հ. Արիւնի ի Տաղին Սալաճորեցւոյ)
թուի Անիսոն, թուրքերէն Հաղարդար ըստ Ամիր-
տովաթայ: — Սալաճորեցւոյ բանքն են:

«Խաճն ու խալիճն եւ Լալաղարն, հոտիկն
անուշ Հաղարդարն,
Վարդն ու Գուլարդն եւ Հաղարդարդ, երա-
մըն ծանր է Վարդերուն»:

այսպէս յօրինակին Հ. Ստեփ. Վ. Եղեղեանի
(տես Հայ. Բառագիրք, Յաւելուած, երես 127).
Իսկ ի հրատարակութեան Գարեգին Վ. Սրուանձ-
տեանցի (Արեւ. Մահալ, 1884, Ապրիլ) եւ Կ. Կոս-
տանեանցի (Նոր Ժողովածո, Բ. Պրակ, Թիֆլիս
1892, երես 72):

«Խաճն ու խալիճն ու Լալաղարն հոտիկն
անուշ եւ Հաղարդարն,
Վարդն ու Գուլարդն ու Հաղարդարդ երամ
ծանր է վարդերուն»:

Ուղիղն է Հաղարդարն, ոչ թէ եւ Հաղարդարն. եւ
Հաղարդարն ուղղական է, չէ թէ ուղղական Հա-
ղարդար, սեռական Հաղարդար, գիմարոյ յօդիւ
Հաղարդարն, ինչպէս կը կարծէ Հ. Արիւնի: Սա-
լաճորեցին ըսել կ'ուզէ՝ թէ «կը ծաղկին... Լալա-
ղարն եւ անուշահոտ Հաղարդարն»: Այլ է երբ
կ'ըսէ նա (Քննար. համար Թ). «Բարձուենեկին
գոյնն է պակաս, հոտիկն անուշ է բեշարուն». իմա՝
բեշարէ (== հէք Բարձուենեկին անուշ հոտ ունի:
Հաղարդարն ծաղկի անունն կը յիշատակուի եւ
յայլ գրեաց ժամանակիս. «Ծաղկանց մէջ [Նոր
Պայազիտի] անուանի են Կակաչ, Աղբերաց արիւն,
... Հաղարդարն (այլ. հաղարդարն), անուշահոտ
սպիտակ մանր ծաղիկ, որ ցողունին վրայ փնջած
կը բացուի. ասոր սերմերը հացի երեսը կը ցանեն
եփելու ժամանակ եւ շատ համեղ է»: Տեղագրա-
կան Պատմական, Նոր Պայազիտ. Արեւ. Մահալ,
1895, Հոկտ. 15, երես 619: — «Նոր-Պայա-
զիտացւոյ... Ծաղկանցի անունները համարեա բո-
լորը Հայերէն են, զոր. Յորնածաղիկ, Հաղարդա-
րն, ՀայաՎարդն եւ այլն. Մերովք Արքեպիսկո-
պոս Սմբատեանց, Տեղագիր Գեղարդարն, Էջմ.
1896, երես 452—453: Սոյն Հաղարդարն է,
ծաղիկ Գեղարդարեանց [Նոր Պայազիտի] լեւե-
զրով Հայերէն կը յիշատակէ [յոր գրոց] ի թիւ
1578, սխալ գրելով Հաղարդարն:

Ստորագրւած, 2 Յուլիս 1898:

ՆՈՐԱՅՐ Ն. ԲԻՆՉԱՆԻՍԻ

ԲԵՐԵՆԻՍԵՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԼԵՋՈՒԻ ՄԱՍԻՆ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԼԵՋՈՒԻ ՄԱՍԻՆ

(Շարունակութիւն):

2.

17. — Բ (Ա, 536) Conglomerat թարգ-
մանած է համախմբութիւն, իբր «կուտակութիւն
զանազան վիճաց միացեալ ընդ միմեանս ի բնէ շա-
ղախով իւր, որ կարէ լինել առաւել կամ նուազ
կարծր եւ ստուար» (նոյնպէս agglomérat համա-
խմբութիւն, համահաւաքում՝ տարաբանական
իմաստով, այլուստ «գումարում, կոյտ, շեղք»):
Արդ «համախմբութիւն» յարմար չէ հանքաբանա-
կան եւ երկրաբանական իմաստով: Ն յօրինած է
շեղքաշեղք, զոր ընդունած է Ս: Երուպական կրկին
բառերը Մ կը կոչէ Շեղքաշեղք եւ Կո-դաշեղք (Գ,
էջ 113). եւ զայն կը գրէ Լ agglomérat ի հա-
մար (2 «կուտակ»), իսկ conglomerat բառին մէջ
գրած է Լ «համախմբ, շեղքախմբ, կծիկ»: Արե-
ւապէս 2 բացի «համախմբութիւն» եւ բառերէ՝ իբր
յատուկ երկրաբանական բառ՝ գրած է՝ «Կո-
դաշեղք, մանր քարերէ, ժայռերէ զանգուած»: Այս
բառերէն ընտրելի է կամ Լ ի «համախմբ, ք»,
կամ 2 ի «Կո-դաշեղք»: Իսկ agglomérat ի հա-
մար կը բաւեն Կո-դաշեղք (Կ), շեղքաշեղք (Լ),
շեղքաշեղք:

Նուազ գոհացուցիչ են գերմ. Breccie, գղ.
brèche բառին համար տրուած հայերէնները:
Բ գղ. բառին ընդհանուր իմաստը («խրամ, խրա-
մատ, խրամատութիւն, խռո») նշանակելէն ետքը՝
կը յաւելու հանքաբանական մտքը. «Կոչին սովին
անուամբ այն ամենայն քարիքը, որը ի կո-դաշեղք
բաղկացեալ են, անկիւնածեւ եւ գունագոյն հա-
տիւր, եւ միաւորեալ կրային այլագոյն զանգուա-
ծով. խառնակում»: Այս վերջին բառիս յօրինման
պատճառն ըլլալու է գղ. «fausse brèche, Սո-
դաշեղք. է երակաւոր կուճ (marbre) որ զնմա-
նութիւն բերէ խառնակում»: Բառին թերութիւնը

1 Այս մտքը գրած է բառնաեւ ԳԻ («գեղին սպի-
տակախայտ սեւ կուճ». հմտ. նաեւ Ն): — Գերմանացիք
կ'ըսեն խառնակում (Mengstein), քիւրդացիք (Brocken-
stein) եւն:

յայնմ է որ «կուճ, սահմանափակ նշանակութիւն մ'ունի, իսկ Breccie միայն կճաղգեաց համար չէ: Այսու հանդերձ 2 ընդունած է այս բառը (հմմտ. «breccia, խառնակուճ, եւն): Քանի որ խառնակճերը՝ կամ թերեւս լաւ եւս խառնափայլերը յաճախ նաեւ մեծ փայլեր կամ փլածակոյտեր կը կազմեն, ուրիշ տեսակիտով կրնար կոչուիլ նաեւ փլած¹ (հմմտ. նաեւ նախնեաց դարձիւնը եւ նման բառերը): Արեւմտեան Լ ի հարկէ պարզ խառն բառերով՝ գրեթէ գլ. brèche բառին բոլոր նշանակութեանց ալ գոնէ նոյն բառը պիտի գնէր, եւ հետեւաբար գրած է՝ «6. հը. խառ, սեռական անուն ամէն քարանց որ կտորներէ ձեւացած են գունագոյն հատիկներով²»: Այս ի հարկէ կարճ բառ մըն է. բայց դժբախտաբար կարծենք թէ այս պարզ ձեւին մէջ՝ անյարմար: Որովհետեւ խառ մեռեալ կամ ցանցառ գործածուող բառ մը չէ, զոր կարենանք բոլորովին տարբեր նշանակութեամբ գործածել: Ընդհակառակը ինչպէս գոնէ միջինդարեան լեզուի մէջ՝ նոյնպէս այսօր ժողովրդեան բերանը շատ կենդանի բառ մըն է՝ ընդհանուր «խրամատ» եւ նմանութեամբ այլեւայլ փոփոխելու ու խոռոչաձեւ բացուածքի իմաստով³: խառ կը նշանակէ այսօր ալ «Պատից քանդուած փղբրիկանցք, անցնելու տեղ» (Ամատ.) կամ «ծերպ, ճեղքուածք, պատի մէջ քանդուածք» եւ յատկապէս «այգիներու պատին վրայ բացուած մեծ ծակ մը, որմէ ջուրը՝ ներս կը թողուն կամ մարդիկ կը ելնով անցուդարձ կ'ընեն» (Աճառ.): Այսօր ալ գործածական են ասացուածքներս՝ «սարերի գլխին, խոռ տեղերին» կամ «ամէն

ծակ ու խոռ» (Աբովեան), ինչպէս «խոռուփութ»՝ իբր դարուփոս, զոր յիշեցինք. — խառ բայը՝ «քանդել, փճացնել, պատը փլցնել», բայց նաեւ «սիրտը կտրել»։ — իսկ արեւմտեան բարբառներու մէջ (նաեւ ԿՊ.)՝ «բանի մը (օր. կերակրոյ) մէջէն մաս մը կտրել հանելով կամ ուտելով ձեւէ հանել»։ — նոյնպէս՝ «խառնել, փճանալ, փխստել»։ իսկ «խառնաձգ, պատի վրայ ծակ, բացուածք»։ — խառաք՝ «կիտատ, կէտը կտրած», եւ նաեւ ուրիշներ, որոնց մէկ մասը սակայն տարբեր ծագում ունենալու են¹: Բայց նոյն բառն է խառնափայլ իբր քամոց, մածուն ու թան քամկու քսակը կամ «տօպրակը», իւր ծակտեաց պատճառաւ (հմմտ. Ամատ. 204 եւ Աճառեան, 349):

Արդ որչափ ալ բուն խառ յարմար չըլլայ Breccie իմաստին համար, նոյն արմատէն կայ բառաձեւ մը, զոր կրնանք օգտագործել: Աճառեան կը նշանակէ (սակայն առանց գաւառի անուն) նաեւ բառս՝ «խառայ, ծովափները գտնուած խճերը»։ Թէեւ խճակոյտ եւ Breccie նոյն չեն, սակայն կայ իմաստի առնչութիւն մը, որով կրնանք ստուգիւ այս բառաձեւը առնուլ եւ նոյն իմաստին համար ալ: Որչափ ալ նոր գաւառական ըլլայ՝ բառաձեւը հին կ'երեւայ (հմմտ. ալ վերջաւորութիւնը): Մենք նախընտրելի կը համարինք այս բառը: Բայց ի հարկէ կարելի կը մնայ լաւագոյն բառի մը յարմարումը: Քանի որ եւրոպական բառին ծագումը կ'ըսուի գերմ. brechen (բեկանել, կտրել, խորտակել, կտորակել եւն) բայէն, եւ մեր լեզուին մէջ ունինք շարք մը բառերը, որոնք մանաւանդ Breccieի նկարագիրը իբր բեկոր, հատակոտոր եւն («խրխոր») կրնային շեշտել: Օրինակի համար՝ ունինք Բէկիւր բայ մը, որմէ նաեւ նոր կազմուած է

¹ Հմմտ. Մ (Գ, էջ 110) «խառն» — «աւերակաց բարեր» եւ «քարակրկառներ» (brèche, intrit):

² Հմմտ. Լ նաեւ brèche «խառն. պողպատային բրածոյ»։ — (հմմտ. brèche-dent «ատամնախոռ» եւս) վերը § 5). — բայց brecciolaire «հատածայտային» brecciole «հատածայտ. ժայռ կազմեալ տաղաւթով (ciment) կպած հատիկներով»։ bréchiforme «հատածայտաձեւ»։

³ Հմմտ. բուն իմաստով՝ պարսկի համար «փլցց եւ խոռեաց գնաց (Աստիկ.)», բայց նաեւ «եղեւ ողջացեալ խոռեալ տեղին վերաց» եւն. — «ընդ խոռն Ցուրայի (Օրպ.)՝ կիրճ, կապան իմաստով. — նմանութեամբ բուն մտքին «մի գիհի ատամներ խոռ են» (Վրդ. Առակը.)։ իսկ ընդհանրապէս՝ «ամէն կաղ է ու խոռ» (պակասաւոր)։ — Բոլորովին տարբեր է խառաղիք (իբր aularches, գլ. aularque). որու մասին տես մեր «Հայկաբանութիւն» էջ 590 եւ 615, եւ դարձեալ թիբեթական, «Արիահայ Բառարան», էջ 183-184: — Շ. Ա. Վարդանիւն, Հանդ. Ամս. 1923:

⁴ Ասոր համեմատ է ՀԲԻ Թաւրուածի ռամկորէն բառերու շարքին մէջ նշանակածը՝ «խառ, զնտեալ մասն լերին ի մէջ գազաթան, եւ կողմնական ափափայլից եւ անդորգանաց»։ — Բոլորովին տարբեր բան ըլլալու է Աճառեանի յիշածը Ղարաբաղի բարբառէն՝ «խառ, վայրի ծով» բին, ուրց, որ թանապուրին երեսը կը ցանեն»։ Իբր բոյս կը նշանակէ նաեւ ՀԲ (իբր «գետնասարոյն», chamaepitis) եւ Աճառեան Բառ. «խոռ կամ խոռն» — «ճանկխոռ» («գետնի

փիճի, տճի. սանէվպեր, իւլերդ»։ Հմմտ. նաեւ «Հայրուսակ», էջ 311, որ կը նշանակէ «խոռ որ է դաղճն»։ Բայց նաեւ իբր chamaepytis, անդ, էջ 260):

⁵ Այսպէս Ասորեագի բարբառի մէջ խառն ունի «առաջին անգամ ուտել, խթել» իմաստը, զոր Աճառեան կը մեկնէ իբր — պրս. xōrdan «ուտել»։ — Եզգական է Չարսանճաղի բարբառի մէջ՝ «խառ. կարգ, (տճի.) սրբադ. եւ «խառնա» բոլորը կարգ կարգ, շարքով»։ Յամենայն դէպս ասկէ բոլորովին տարբեր է Արարատեան «խառնա» իբր «կլկլակ», տճ. նարկէլէ։ Ասի բնաձայն կազմութիւն ըլլալու է, ինչպէս Ախալքալաքի «խառնա» իբր «ձիւն խրխիւն երկիւղէն»։ — Երզնկայի «խառնել, փոս բանալ»։ եւ «խառնել, փոս բացուիլ», կ'երեւայ թէ խառն բառին եղանակաւորումն են, թերեւս նոյնպէս (կամ իբր բառէն)՝ Վառայ «խառնել, թաղել», որ իմաստով ուրիշ գաւառական մը՝ խառնել կ'ըսէ։ — Տրապիզոնի «խառնել, սիրտը կսկծալ, սաստիկ ցաւ զգալ»։ — իսկ Վանայ «խառնել, խոռոչիւն բառին մէջ անշուշտ պրակ. տճի. խօք (խեթիւ) բառն է։ Տես այս ամէն բառերուն մասին՝ ՀԲ. Աճառեան, էջ 483 եւ Ամատ. 288:

բեկոր¹, եւ կրնայինք կազմել բեկորաձգ՝ մեր ուղած իմաստով:

18. — ԳԺՈՒԱՐՈՒԹԻՆՆԵՐ ՈՒՆԻ concrétion բառին հայացումը, ոչ թէ այս բառիս ամէն իմաստներուն համար, որոնց հարկ չկայ որ միշտ միակ հայ բառ մը համապատասխանէ: Անոր համար հոս ի նկատի չենք առնուր բառիս նշանակութիւնն իբր թանձրացում կամ օղունացում այլեւայլ հեղուկներու (այսպէս՝ կաթի) եւ իւղերու (ծիրոյ եւն). եւ ի վերջոյ կրնայինք սեպհականել լեւի (թանձր, կտոր կտոր, գունդ գունդ) եւ լեւնալ բառը (Աճառանի, 246, իսկ Աճառան, 421 լեւդ, լեւդալալ, լեւդալալ եւն). իսկ իւղերու պնդանալուն համար բաց ի վերը յիշուած լուսակալ բայի նաեւ այս իմաստն (§ 15)՝ Ժողովուրդը կազմած է ուղղակի յիշուել բառը (Աճառանի, 417): Ի նկատի չենք առնուր նոյնպէս նոյն բառին ախտաբանական իմաստը, այսինքն՝ հաստատուն (հանային) մասերու հաւաքումն ու պնդացումը մարմնոյ հիւսկէներու եւ հոսանիւթերու մէջ, եւ որոնց արդիւնքը նաեւ մենք պարզ «քար» կը կոչենք, օրինակ՝ լեւուոյ քար եւն: Իսկ հանքաբանական մտքը concrétion կը նշանակէ քարի մը մասանց կուտակումներն իբր քծուարներ՝ կազմելով աւելի կամ նուազ մեծ կոշտեր կամ դուղձեր, որոնք բոլորովին կը տարբերին քարային այն գլխաւոր զանգուածէն, որուն մէջ կը գտնուին: Այսպիսի գոյացումներ կը կազմեն օրինակի համար կոպաթթութեւ կամ գայլախաղաթթութեւ (գերմ. Kieselsäure, գլ. acide silicique) բաղկացող եղջերաքարի (գերմ. Hornstein, գլ. pierre cornée, kératite) եւ կայծքարի (գերմ. Feuerstein, գլ. silex pyromaque) կոշտերը՝ կրաքարի մէջ. — կրային կոշտերը կամ կրագունդները՝ կրակաւի (գերմ. Löss, գլ. argile marneuse) եւ մարգի կամ մառնի մէջ (գերմ. Mergel, գլ. marne). — երկաթասպաթէ կամ երկաթաքարէ (Eisenspat, sidérite, sidérose). բաղկացած ֆեքթիւթալ (Sphérosidérite)՝ կաւահերձակի մէջ (թերթակաւ, գերմ. Tonschiefer, գլ. schiste argileux). — փոսփորաքարի (լուսակրաքար, լուսնածնաքար, phosphorite) գուղձեր՝ այլեւայլ քարերու մէջ. — նոյնպիսի գոյացումներ են նաեւ այլեւայլ բիւրեղակմբեր, այսպէս՝ երկաթակմբ (երկաթահրաքարի, գերմ. Eisenkies, գլ. pyrite de la fer) բիւրեղակոյտեր՝ կաւահերձակի մէջ, գաճի՝ բիւրեղներ կաւի մէջ, եւ կրա-

¹ Հմմտ. Աճառանի, էջ 95: — Ունինք շարք մը բառեր՝ որոնք մանաւանդ խեցւոյ բեկորներ եւն կը նշանակեն, այսպէս՝ ի միջի այլոց՝ բռնչ, բռնչաք, բռնչ լեւի եւն (Հմմտ. Աճառանի, 113-114, Աճառան 201) եւ ուրիշներ:

սպաթի (գերմ. Kalkspat, գլ. spath calcaire) բիւրեղակմբերն՝ որոնք աւաղով լի են, եւ որոնք անոր համար բիւրեղալուստ աւաղաք կը կոչուին:

Արդ այս քարային գոյացմանց համար չունինք տակաւին յարմար բառ մը: Գայս մասին գրած է (Ա, 529). «Այն հանային գոյացութիւնք որ են ի ձեւ անկանոն պտկանց, կցեալք յերեարս, քարաջուրք, արեւելեան ալապատն, մրուրք ինչ ջրեղէնք եւ այլն, կարեն կոչել Բանյութիւն (concrétions), կամ Բիւն-Բանյութիւն, Բանյութալ: Այն-յայտնի է թէ այս «Թանձրանիւթ» իբր ընդհանուր ամէն տեսակիտով յարմարելի բառ՝ գոհացուցիչ չէ, ինչպէս բաւական չէ Ն. ի այս մտքը գրած «կցուած»ը, թէեւ հին է (տես վարք, ախտաբանական մտքը՝ «մածուած»): Անոր համար 2 ջանացած է concrétion բառին իմաստները տալ այսպէս. «Պաշտօն-Բիւն. — Թանձրացում. — միաձուլում. — Պաշտօն, երկրք» (Հմմտ. concrete «Թանձրացեալ. — միաձուլ. — կրայն, կրաձուլ. concretinary «Պաշտօն, կրաձուլան» concretine ի միջի այլոց նաեւ «կրաձուլիչ» եւն): Այս բառերէն «միազանգութիւն» թերեւս ընդունելութիւն գտնէ. — միակրացում, կրամած (ուլթիւն) եւն՝ լաւ են կրային գոյացմանց համար, բայց ասով նաեւ սահմանափակ իմաստով: Իսկ «կրաձուլ» բառին համար յամենայն դէպս միտ գնելու է որ հոմուլթիւն չծագի նոյն բառին տրուած béton իմաստին հետ (§ 14):

Բոլոր այս գոյացութիւնք կը հարթութեւն, եթէ լի գրած միաձուլի բառն ընդունելի ըլլար: Որովհետեւ Լ concrétion բառին համար գրած է՝ հանքաբանական մտքը. «մածուած, զանգուած, պղնդ» եւ այս «տղիղ»ը ի հարկէ ախտաբանական մտքը (Հմմտ. concrétionnaire, պղնդալ. concrétionner պղնդիւ. պղնդալալ): Ունինք ուրեմն կարճ բառ մը՝ թէեւ ոչ քաջահնչուն, որ ընդունելի պէտք էր ըլլալ, եթէ գոյացումաբար խնդրական չըլլար ոչ միայն իմաստը, այլ նոյն իսկ ձեւը: Անշուշտ այս բառաձեւը Լ չէ ստեղծած: Այս գիտական վերակազմութիւն մըն է բառաձեւի մը, զոր կազմած են արդէն «Առձեռն Բառարան»ի հեղինակները, գնելով ի կարգին՝ «Տեղ, շղի, ից. գ. քամուք, գիրտ. տ(ձի.) թիլֆ, թէլֆ»: Բայց ասոր բուն հիմն է այն տարօրինակ բառը, զոր ՀԲ եւ Զախջախեան գրած են «Տղ կամ Տըլ» ձեւով (տես. տղիլ եւն) իբրեւ «յաւելուած իրաց քամուլոց, մրուր, գիրտ, որպէս զտիղմ կամ զպողոն» եւ Զախջախեան թարգմանած է՝ feccia (կղկղանք, գիրտ եւն) եւ saliva (լորձուք): Ասկէ հետեւցում է «Տղիլ» ձեւը: Իսկ այս տարօրինակ «Տղիլ»

արդիւնք է միակ տեղւոյ մը Գրիգորի Մագիստրոսի նամակներուն, ուր ՀԲ ընթերցած էր (իր նմլ. «ԻԲ»): «Խնդրէ զանախորժս ակորժակս, մթերեալ յինքեան զհամաքամուածս եւ շողջ» եւն: Սակայն որչափ ալ վարժած ըլլանք Գր. Մագիստրոսի քով խրթնաբան տարօրինակութեանց, կամաւոր ծածկալեզու կերտութեանց, բառաձեւերու այլայլմանց եւն՝ անհնար է ընդունիլ թէ իրօք Մագիստրոսի գրչէն ելած ըլլայ «տղղ» անկարելի ձեւով հայ բառ մը: Եւ որովհետեւ Մագիստրոսի խրթնալեզու նամակաց օրինակները յաճախ սխալագիր են, հարկ է որ այս ալ սխալագրութիւն մ'ըլլայ: Եւ իրօք այսպէս է: Կ. Կոստանեանցի հրատարակութեան մէջ (նմլ. Բ, ս. «ԻԲ») այս խօսքը գրուած է՝ ուրիշ օրինակաց համեմատ՝ «...մթերեալ յինքեան զհամաքամուածս եւ շողջ¹»: Հոս ալ ուրեմն այն բառն է՝ զոր կը գործածէ Մագիստրոս ուրիշ տեղ ալ, երբ կը գրէ՝ «Չերմինս եւ կծուինս տայ կերակրել տկարացելումն, զի Կողմն հատցէ ի խոնարհ եւ օգնականութիւն ահեկին կողման եւ փայծղան» (նմլ. Կ, իսկ ՀԲ կը նշանակէ նմլ. «ՀԹ»²): Այս Կողմն ալ, եթէ կ'ուզուի, մագիստրոսեան ձեւ մըն է, բայց վերջապէս արմատական մասն է այն բառին, զոր կը գտնենք գրուած հնոց քով Տողմն (Յոբ Է, 19. «զտողուկս», տարբեր ընթերցմամբ ըստ ՀԲ «զտողուս», «զտողունս», դարձեալ Փիլոն, Կալիթ. եւն) եւ Տողմ (Խախբ եւն): Եւ որոնք կարգին մէջ ՀԲ դրած է նաեւ Մագիստրոսի վերջին տեղւոյն խօսքը: Այս բառերը կը նշանակեն «լորձունք» եւ «խուխ», Մագիստրոսի քով թերեւս նաեւ՝ մաղան³: Ինչ ալ ըլլայ, որոշ

է թէ «Տղղ» եւ «Տղնղ» գոյութեան իրաւունք չունին մեր բառարաններու մէջ, իբր պարզապէս արդիւնք սխալագիր գրչութեան մը, եւ յամենայն դէպս չենք կրնար «տղղ» ընդունիլ իբր յարմար բառ մը concrétion թարգմանելու համար:

Վերջապէս Մ roches concrétionnaires թարգմանած է իրաւամբ «Ֆուլալալ ժայռեր» (Գ, 102), որով կը հասկցուին այն քարերն, «որոնք խառն խառ կամ կանոնաւոր կերպով իրարու վրայ շարուած, բաղադրութիւն մը չունին, այլ փշոյլ են»: Միւսուսով եղական բառ մըն է՝ ինչպէս միահարթութեան կամ միատարածութեան մտքը (հմտ. «միապաղաղ» ըսուած ջրոյ համար՝ Բրտղ. վեցօր. 72), նոյնպէս քարի միակտուրութեան եւ միաձուլութեան համար (Խոր. Գ, խե եւն): Հետեւաբար այս բառը յարմար է նաեւ գլճացման իմաստով, եւ ֆուլալալ կարելի է գործածել այս մտքը: Բայց տարօրինակն այն է որ մինչ «միապաղաղ» բացորոշ բարդութիւն մըն է, բուն բառը Կողմն երբեք չէ գործածուած՝ որչափ մեղի ծանօթ է, մեր մատենագրութեան մէջ, թէեւ հարկ էր որ գոյութիւն ունենար: Թէ այս բառը կիսակրկնաւոր մըն էր արդեօք ուր (սառն եւն) արմատին, կամ թէ ուրիշ արմատ մըն է, կը մնայ բանասիրութեան որոշել: Յամենայն դէպս մեր լեզուին մէջ կան բառեր՝ որոնք անշուշտ նոյն «պաղ» արմատն են, ինչպէս՝ հին պաղաղալ՝ «բիւրեղ» իմաստով (յն. beryllos¹): Բայց օրինակի համար մինչդեռ արդի լեզուի մէջ ալ կան բառեր՝ որ «պաղ» (սառնոց) բառն են (հմտ. Պաղլարի եւն), ունինք նաեւ կրկնաւոր մը Պաղլալ՝ իբր «սպիտակ կամ շիկագոյն պինդ հող, որ գեղեցիկ ծեփ է լեռնում², որ ուրեմն կրնայ տարբեր արմատէ ըլլալ: Եւ կարծենք թէ կրնայ խնդիր ըլլալ թէ բուն ինչ արմատէ ըլլայ նաեւ «Պաղլեղ» (ՀԲ կը մեկնէր իբր «աղ քարացեալ») թերեւս նաեւ Պաղլալալ բառը:

¹ Կ. Կոստանեանց, Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը (Մեքսանդրոպոլ 1919), էջ 6:

² Կոստանեանց, էջ 135: Մագիստրոսի նամակաց թուարկութիւնը շատ տարբեր է՝ այլեայլ ձեռագրաւորներուն մէջ: — ՀԲ յառաջ բերած է այս վերջին տեղին «Տողմ», Տողմեղ, եւն՝ բառաշարքին մէջ:

³ Յամենայն դէպս «մրուր» բառն ուրոյն կը գործածէ Մագիստրոս, երբ օրինակի համար կը գրէ. «Կերակուրն յինքեան յամենայն անդամոցն զօրութիւն ունի եւ զմանապոյնս պատշաճեցուցանէ. քանզի զպարզն եւ զյստակն եւ զանօսարգոյն՝ յուղիղն եւ ի սիրան եւ ի լեարդն եւ յայլ անդաման, եւ զգառնապոյն եւ զելիւրակ զջուրն՝ լեղին, եւ զմնացեալ յոսւրն՝ սեռալ թանձրագոյն՝ փայծաղն, իսկ ջուրն՝ ի փամբուշտն, եւ ամենեքեան սորա ի միոյ կասկածքէ, ի համաքամուածէն ընկալեալ մասն արեան ինչ ի լեղեղն արիւնանայ եւն (Կոստ., էջ 115, նմլ. ԽԸ): — Իսկ թէ ինչ բան են բուզանգայ (Գ, ԺԵ) խօսքի մէջ թէ «Թագաւորն սալացեալ... եւ շարժել անգամ ոչ Կղեթ» (ՀԲ Կղեթ կ'ուզէ մեկնել արդի Կղեթի կրկնաւորով). — կամ յետեւի՝ ջրգողեալ, ուսած փորով իմաստ ունեցող Տղնեթեթ կամ Տղնեթեթ բառը (զոր ՀԲ կ'ուզէ մեկնել «ուսուցեալ իբր զյոյ աղայարեթ», բայց նաեւ «իրեւ զտիկ») — այս ամենքը բանասիրական խնդիրներ են, որոնք հոս մեր ծրագրէն դուրս կը մնան:

¹ Հմտ. Բրտ. վեց., էջ 50—51. «Որպէս զփանականէ (= cristal de roche) տան թէ ի ջուրց՝ որ պաղլալ խառնալ (տպ. «խառանան») մեծաւ հաստատուն կոտորով... կամ որպէս բնութիւն պաղլալալ (= beryl) որ յանձնէ ունի զուսուսորութիւն... եւ վանակն (տպ. «վանական») մեծապայծառ լուսաւորութեամբ, եւ պարզազակ սուր եւ յստակ գեղեցիկութեամբ՝ նմանեալ լուսաւորութեան եւ սրբութեան օգոյ եւ ջրոյն եւն: — Պաղ արմատին համար՝ հմտ. անդ, էջ 90 ցրտակեղ ցորենի մասին խօսելով՝ «զի ի խտութեանէ ցառնատառոյց սառնամանեաց պաղայ այրեցաւ եւ դարձաւ յայլագոյն եւ յայլագիր համար» եւն:

² Ամստանե, էջ 547 (բառ Օշականի, Աշտարակի եւ Փարսլոյ): Ամստան չունի այս «պաղաղալ» շարք մ'ուրիշ բառեր «պաղ» արմատէ՝ անդ, էջ 893: — Սակայն չունի՞ կապ պաղլալալ (փայլուն) եւն բառերուն հետ: Եթէ լըլար պ եւ փ հնչմանց տարբերութիւնը՝ կրնայինք համեմատել ուղղակի փաղաղեթ, փաղլի եւն բառերուն հետ:

Այս բառիս մեկնութիւնն իբր «միակտուր ժայռ» (Հ. Եփր. 2ադրճեան, Բռն.) նոյնչափ հաւանական է, որչափ պարզ «քարայր» (Առձեռն): Խորե-նացւոյ խօսքն է (Գ, Խե)՝ «Առաջի դրան այրին սեպ էր ուղղորդ թափաղաղ, եւ ի վերուստ պաղանջա-րաւոր, որ հայի յանդուհն խորածորոյն»: Պատ-կերը կրնայ այն բնաւ թէ մինչեւ քարայրին բե-րանը միակտուր սեպ ժայռ մըն էր, իսկ քարայրին վրան քուածեւ կախուած կամ դուրս ցցուած միա-կտուր քոփ մը: Բառս կարելի է մեկնել գիտական լե-զուի համար (ըստ Մ) իբր Kalksinter մը¹: Վեր-ջապէս պէտք է մոռնալ որ ունինք արդի այլեւայլ բարբառներու մէջ գործածուած բառ մը, այն է՝ «Պալ», որ կը նշանակէ «քարաժայռ, քարափ, մեծ քար»² (ւ կրնար՝ գաւառական տարբերութեամբ՝ բնաւ = լ, հմմտ. ալոր եւ աղաղ, ալի եւ աղ եւն): Զիարդ եւ իցէ՝ թողլով այս բանասիրա-կան խնդիրները, մենք կը համարձակինք առաջար-կել՝ ոչ միայն թափաղաղաւ, այլ նոյն իսկ պարզ պաղաղաւ, պաղաղաւ առնուլ concrétionի հան-քաբանական եւ երկրախօսական իմաստով, եւ կար-ծենք թէ պաղաղ կրնար առնուիլ խնամբանական մտօք ալ (փխ. անդոյ «տղիղ»)։ պաղաղ = con-créétionner եւն։ Գոնէ ապագայ բանասէրք յար-մարագոյն բառեր գտնելու են՝ եթէ անընդունելի երեւայ մեր ընտրութիւնը։

(Շարունակելի:)

Հ. Յ. ՏԱՇԵԱՆ

¹ Մ (Էջ 56—57) «Պաղանձաւ» (Kalksinter) կը կոչէ այն շիւքարայրին կազմութիւնը, որ քարայրներու «յատակն ու պատերը՝ ձեան սպիտակութեամբ, դեղնագոյն կամ մոխրագոյն կեղեւի պէս, հազարաւոր՝ ցողցող բե-րեղներով կը պատէ»: Մառոյցի կտորի նման առաստաղէ վար կախուած կազմութիւններ այժմ կը կոչենք Շթաթ (stalactite), յատակէն վեր սիննածեւ բարձրացողները՝ Պոթաթ (stalagmite): — ՀԲ կը մեկնէր իբր «սառն իբրեւ անձաւ», բայց նաեւ «ըստ նմանութեան առկախեալ սառին»:

² Հմմտ. Ամբաստանի, Էջ 546. — Իսկ Ամբաստան, 890 կրկին իմաստ կու տայ. «տեղէն չարժուող խոշոր տապառ-քար, աւելի մեծ քան թէ փարը՝ որ շարժելի է: Պալ Պալ քարեր: 2. լայն եւ դուրս ցցուած. Պալ Պալ» (վերջինս միակ գաւառական մը համեմատ): Իսկ Ղրպ. պալ, բայց ուրիշ գուռ. պալ, պալ (գլխակապէ շրջանակ եւն, տես անդ). թերեւս կապ ունենայ պալ արմատին հետ (հմմտ. հին երկ-նապաղ, գրուած նաեւ երկնապաղ եւն): Այս եւ շարք մ'ուրիշ բառերուն մասին տես Ամատունի եւ մանաւանդ Աճառեան՝ նոյն տեղերը:

Տ Ե Ղ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Ժ Ո Ր Ո Թ Ի Ա Ի Ա Զ Ա Ն Ը

(Աշխարհագրական եւ պատմական հետազոտու-թիւններ:)

ՅԱՌԱԶԱԲԱՆ

Առաջին անգամ դեռ հինգ տարիս չը-րացրած, 1864 թ. Մայիսին ինձ տարին Կարսից Արդանուշ: Տախտը-Շահվանում (դեսպակ) նստած էի մօրս եւ փոքր քրոջս հետ, որը կապուած էր երկու ձիու մէջ, մինն առաջեւից էր դնում, միւսը ետեւից եւ մենք այդ արեւելեան դեսպակի մէջ նստած կատարեցինք 200 կիլոմետր ճանապարհոր-դութիւնը երեք օրուան ընթացքում: Պէտք է յայտնեմ, որ այդ ժամանակ Կարսից-Արդա-նուշ ո'չ թէ խճուղի, այլ սայլի ճանապարհ էլ չկար. միայն կարավանի ուղի կար, որից անցնում էին ձիերի կամ ջորիների շարքերը մէկ — մէկ — իրար ետեւից: Եթէ լեռնալան-ջից որեւէ ձի կամ ջորի սայթաքէր, կարող էր զլորւել իր բռնով մինչեւ ձորի անդուն-դը, զորին այլեւս փրկութիւն չէր կարող հասնել: Տախարակներում թէ հովիտներում շատ տեղ բնական լայն ճանապարհներ կային, որտեղից անվտանգ անցնում էինք. պէտք էր զգուշանալ միայն անդունդների բարձր լանջերում փորւած կամ մաշւած նեղ նեղ կածաններից անցնելիս:

Այդ ժամանակ ստանձին կամ քչւորով չէր կարելի ճանապարհորդել. Աջարայի եւ Լիվանայի լագերը շարունակ կողոպտում էին անդէն ժողովրդին: Ուստի մեզ առաջ-նորդում էին մեր արեւնակից Եօթը դինւած կտրիճներ, որոց ղեկավարում էր մեր կըն-քահայրը՝ Թէլի-Ակոն: Դեսպակի լուսա-մուտից անկերջ դնում էի չորս բոլորս նը-կատուած տեսարանները. իսկ մայրս անընդ-հատ պատասխանում էր հարցերիս: Մայրս լաւ ծանօթ էր ճանապարհին, եւ տգէտ կին չէր: Կէսօրին իջանք Այդը (Յովտակ-Պէգաս) լճակի ափին ճաշելու եւ ձիերին կեր տալու: Լճակի վճիտ ջրերի մէջ լողում էին անթիւ կոճեր (ձուկ), որոնք իրենց ցատկոտոցով ինձ գրաւել էին: Ես հար-ցրի կնքահօրս թէ՝ — ինչի՞ ես Յովտակ անւանել լճակը:

— Լճի յատակում Յովտակներ են ա-պրում, պատասխանեց ժպտալով: